

Юрій Яновський

Вершники

*Часть сборника
Чотири шаблі (збірник)*

Юрій ЯНОВСЬКИЙ

Вершники

«Фолио»

1932-1935

Яновський Ю. І.

Вершники / Ю. І. Яновський — «Фолио», 1932-1935

За змістом, життєвим матеріалом й за художньою вагою роман Ю. Яновського «Вершники» — один із кращих творів радянської літератури про героїку Громадянської війни. Кривавою хвилею прокотилася вона по Україні. Заради примарних ідеалів брат убивав брата, батько вбивав сина, а син підіймав руку на батька: смерть чаклувала на кожному кроці. Мабуть, тим, хто жив у цей страшний час, здавалось, що прийшли останні дні світу... Але між тим «Вершники» — це справжня поема про боротьбу добра і зла на землі, про красу українського неба і степу, про людську витривалість і жадання свободи.

© Яновський Ю. І., 1932-1935

© Фолио, 1932-1935

Содержание

Подвійне коло	5
Дитинство	11
Шаланда в морі	17
Батальйон Шведа	20
Кінець ознакомительного фрагмента.	21

Юрій Яновський

Вершники

Подвійне коло

Лютували шаблі, і коні бігали без вершників,¹ і Половці не пізнавали один одного, а з неба палило сонце, а гелгання бійців нагадувало ярмарок, а пил уставав, як за чередою; ось і розбіглися всі по степу, і Оверко перемиг. Його чорний шлик віявся по плечах. «Рубай, брати, білу кість!» Пил спадав. Дехто з Андрійового загону втік. Дехто простягав руки, і йому рубали руки, підіймав до неба вкрите пилом і потім обличчя, і йому рубали шаблею обличчя, падав до землі і їв землю, захиляючись передсмертною тугою, і його рубали по чім попало і топтали конем.

Загони зітнулися на рівному степу під Компаніївкою. Небо округ здіймалося вгору блакитними вежами. Був серпень 1919 року. Загоном добровольчої армії генерала Антона Денікіна командував Половець Андрій. Купу кінного козацтва головного отамана Симона Петлюри² вів Половець Оверко. Степові пірати зчепилися бортами, і їх кружляв задущливий шторм степу. Був серпень нечуваного тембру.

«Сюди веди!» І підводили високих степовиків, і летіли їхні голови, як кавуни (а під ногами баштан із кавунами, і коні зупинялися коло них), дехто кричав скажено і, мов у сні, нечутно, а цей собі падав, як підрубаний бересток, обдираючи геть кору й гублячи листя. «Шукай, куме, броду!»

Висвистували шаблі, хряскотіли кістки, і до Оверка підвели Андрія. «Ахвицер? Тю-тю, та це ти, брате?!» Андрій не похнюпився, поранену руку зажав за френч і зіпсував одягу кров'ю. «Та я, мазепо проклятий!» – «Ну, що? Допомогли тобі твої генерали?»

Високий Андрій став іще вищий, Оверко бавився шликом, мов дівчина чорною косою, вони були високі й широкоплечі, з хижими дзьобами й сірими очима. «А жити тобі хочеться? – питав Оверко. – Коло нашої Дофінівки море собі грає, старий батько Мусій Половець у бінокль видивляється, чи не йде скумбрія, пам'ятаєш, ти й бінокль з турецького фронту привіз?»

Андрій розстебнув на грудях френч і підніс високо вгору поранену руку, ніби гукаючи своїм боєм на поміч, а це він тамував кров з пораненої руки. «Ну й цирк!» – гукнули Оверкові хлопці, неподалік заіржав від болю кінь, кружляючи на місці, спека й задуха упала на степ, і на обрії стояли блакитні вежі південного неба.

«Петлюрівське стерво, – сказав Андрій, – мати-Росію продаєш галичанам! Ми їх у Карпатах били до смерті, ми не хочемо австрійського ярма». Оверко засміявся, підморгнув козакам, зупинив хлопчача, що вихопив на Андрія шаблю. Хлопчак став колупати з досади шаблею кавуна, спека дужчала й дужчала, Андрій не опускав руки, кров текла в рукав, він стояв перед

¹ *Вершники* – у Яновського символ нових шляхетних людей, сформованих за умов воєнних та революційних катастроф початку ХХ ст., витoki якого сягають у глибини архаїчного мислення (див.: Гуменна Д. Хто такий Кий? // Український голос: Найстарший український тижневику Канаді. – 1983. – 12 грудня. – С. 2, 4; Хоменко Г. Юрій Яновський: танатологічна версія ранньої творчості. – Х.: Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, 1998. – С. 41).

² Ідеться про Симона Васильовича Петлюру (10.05.1879, Полтава, Полтавська губернія – 25.05.1926, Париж), політичного й військового діяча України першої чверті ХХ ст., члена РУП, одного із засновників і лідерів УСДРП, другого Голову Директорії УНР (13.02.1919-10.11.1920). Петлюра брав участь у боях проти Червоної армії. У листопаді 1918 року він підняв повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Сформував нову армію УНР. У 1920 році після поразки у радянсько-польській війні Петлюра, який був союзником Пілсудського, емігрує до Польщі, а потім до Угорщини, Австрії, Швейцарії і, нарешті, до Франції, де був убитий анархістом, євреєм із України Самуелем Шварцбардом, який у такий спосіб помстився за загиблих під час учинених петлюрівцями єврейських погромів родичів. Існує гіпотеза про зв'язок загибелі С. Петлюри з його участю в діяльності масонської ложі в Парижі. Є факти, які переконують у тому, що вбивця Петлюри – агент НКВС.

братом Оверком, готовий до всього. «Що тобі оце згадується? – допитувався переможець. – Одеса чи Очаків?» – «А згадується мені, згадується батько Половець і його старі слова...» Оверко перебив, подивився на південний захід. «Майстре віятиме, – сказав він, – коли б дощу не навіяв...» – «І його старі слова: тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду».

«Ну й цирк! – гукнуло Оверкове козацтво. – Крові з нього, як з бугая, це я так рубонув, ну вже й ти, от тобі хрест, що я, а що наш йому одповідь, звісно що, гуляй душа без тіла, а тіло без душі!» – «Цирк? – перепитав Оверко. – Рід наш великий, голови не щитані, крім нас двох, іще троє рід носять. Рід – це основа, а найперше – держава, а коли ти на державу важиш, тоді рід хай плаче, тоді брат брата зарубає, он як!»

«Ну й цирк!» – гукнули чорні шлики, а Андрій став одбілюватись на сонці, мов полотно, гаряче було в степу коням і людям, з південного заходу намірився віяти майстро. «Роде, мій роде, прости мені, роде, що я не милую згоди. Рід переведеться, держава стоятиме. Навіки амінь».

«Проклинаю тебе моїм руським серцем, ім'ям великої Росії-матінки, од Варшави до Японії, од Білого моря до Чорного, проклинаю ім'ям брата і згодою роду, проклинаю й ненавиджу в мою останню хвилину...» – «Та рубайте його, козацтво!» – скрикнув Оверко, і поточився Андрій, і заревли переможці і дмухнув з південного заходу майстро, і стояли нерухомо вежі степового неба.

А над берегом моря походжає старий Половець, дивиться в бінокль на море, виглядає вітру чи хвилі, шукає на воді буйки над сітками, і йому згадується син Андрій. «Доброго бінокля привіз, Андрію». Над морем устав силует підпрапорщика російської армії, поверхстрокового вояки за веру, царя і отечество, героя Саракамиша й Ерзерума. Та з моря наближалася шаланда, видно було дружні вимахи весел, на хвилю і з хвилі, на хвилю і з хвилі. Хмарка одна кубилася на заході над близькою Одесою, і ніхто не сказав би, що в ній гримлять громи та заховано блискавки, хіба що старий Половець, хіба, може, той досвідчений рибалка, який поспішає до берега. Шаланда добре помітна. Половець лягає на землю й дивиться з землі. В шаланді п'ятеро. Видко, що «Ластівка». На кормі людина без кашкета. Троє ознак збігається. Далі буде: «Чи є у вас скумбрія зелена?» – «А вам ночі мало?» Половець зійшов до води, підкотив штани, повернув носа шаланди в море, притримав за корму, потяг її до себе, люди позіскакували, відбувся діалог, з човна вивантажили важкі пакунки, старому Половцю згадалися контрабандистські справи сина Панаса. «Може, динаміт?» – «Ще дужче за динаміт!» – засміялися гості, шаланду виволокли на берег, Іванів товариш пізнав, осміхнувся до старого: «Рибалиш, гвардія, а твій Іван з біляками б'ється?» – «Яка я гвардія, я рибалка». – «Чубенко, поясни йому, що тепер він червона гвардія, хоч хоче, хоч не хоче». Іванів товариш узяв Мусійову руку: «Денікінців обдурили, французів обпливли, друкарня тут, шрифт є, пролетарія всіх стран, соєдиняйсь», – та ляснув старого по руці, аж берег загув. Хмарка над Одесою ворушила крайками крил, зривався вітрець, море почорніло. Половець прислухався до плескоту хвиль об камінці, «рокотить, невеличка заворушка буде на вісім балів, майстро зірвався десь із не наших гір».

«Майстро десь зірвався», – сказав Оверко Половець і оглянув степ, обставлений блакитними вежами неба.

Чорношличники взялися до кишень порубаного ворога, серед бойовища стримів на списі жовто-блакитний прапор, над степом здіймався південно-західний вітер.

Здалеку закружляв вихор, веретеном устав догори, розквітнув під небом, вигнутий стовп пилу пройшов шляхом, затьмаривши сонце, перебіг баштан, прогув бойовищем, і полетіло вгору лахміття, шапки, падали люди, кидалися коні. І смерч розбився об купу коней і трупів,

упав на землю зливою задушливого пилу, вітер одніс його далі, і, наче з хмари дощ, хилився він під подувом майстра.

Козацтво чхало і обтрушувалось, коні іржали, і з-за ліска вискочили вершники з чорним прапором, розгорнулися, пропустивши наперед тачанки, «до зброї! по конях! кулемети! махновці!», а тачанки обходили з флангів, четверики коней гризли під собою землю, тачанки підскакували над землею, мов хури демонів, і строчили кулемети.

У пилюці, як у тумані, блискали постріли, груди розривала спека, майстро дмухав нерівно й гаряче, пробігли верхівці раз, другий, «наша бере і морда в крові», «тримайся», «слава», одчайдушний свист, далекий грім прогуркотів, «роби грязь!» – почулася команда Панаса Половця, раптом зупинились кулемети, раптом завмерли постріли. Майстро рівно односив пил. Оверкові чорні шлики падали під кінське копито, шаблі блищали в руках, бій закінчився раптом, як і почався.

Оверко Половець сидів під колесом тачанки просто на землі, голова в нього була розкряна, він дивився собі на ноги, затуляв долонею рану, він ще не вмирав, крізь рану не пролазило його могутнє життя, і Панас Половець підійшов із револьвером у руці, придивляючись до Оверка.

«Зустрілися, браток! – трусонув волоссям, що спало аж на плечі. – Там і Андрій лежить, чиста шуточка, а я собі сиджу в лісочку й чекаю, доки вони кінчать битися, а вони й кінчили – один мертвий, а другий кволий, ну що – України тобі хочеться?»

Оверко не підвів очей. На коні, чорний від пороху, під'їхав чотирнадцятирічний Сашко Половець. «Дай я його домучу!» – «Дурню, це Оверко». Сашко зблід, зіскочив з коня, підійшов до брата, взяв його рукою за підборіддя й підвів йому голову. «Оверку, горе моє», – сказав він голосом старої Половчихи. Оверко виплюнув йому в обличчя кров з рота й застогнав.

«Махновський душогубе, – тихо сказав Оверко, дивлячись собі на ноги, – ненька Україна кривавими сльозами плаче, а ти гайдамачиш по степах із ножем за халявою». Панас стояв кремезний, мов дуб, і реготав. Сашко витирав з обличчя братову кров і хапався за зброю.

«Іменем батька Нестора Махна, – реготав Панас, – призначаю тобі суд і слідство. За вбивство рідного брата Андрія – утопити в морі, за підтримку української держави на території матері порядку анархії – одрубати голову». Оверко ще виплюнув жменю крові, хмара на південному заході катастрофічно росла, майстро поволі переліг на грего – протилежний вітер, грего підганяв хмару з усіх боків, він тирлував її, збивав до купи, мов отару, і чувся приглушений гуркіт, сонце палило, «дайте пити», – сказав Оверко.

Обвів очима ноги, що стояли густо перед ним, в ньому закипіло зло уключ, він спинив його і мовив: «Пам'ятаєш батькову науку? Тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду». Прогуркотів грім близького дощу. Панас Половець замислився, «рід наш рибальський, на морі бувальський, рід у державу вростає, в закон та обмеження, а ми анархію несемо на плечах, нащо нам рід, коли не треба держави, не треба родини, а вільне співжиття?»

«Проклинаю тебе...» – «Почекай проклинати, я вільний моряк батька Махна, даю тобі хвилину, а ти подумай собі і поміркуй, здохнути завше встигнеш, чи правду я кажу, хлопці, здохнути він устигне, та, може, він нашим буде, ловецького Половецького роду, завзятий і проклятий, дарма що по «просвітах» в Одесі на театрі грав та вчительську семінарію пройшов, правду я кажу, брате?»

«Проклинаю тебе великою ненавистю брата і проклинаю тебе долею нашою щербатою, душогубе махновський, злодюго каторжний, у бога, в світ, у ясний день...» Оверко не зводив очей і не бачив своєї смерті, вона вилетіла з Панасового маузера, вибила Оверкові мозок на колесо, блискавка розколола хмару, слідом ударив грім, «дощем запахло, хлопці, по конях!» За кілометр постала сіра висока пелена, там ішов дощ, до сонця підсувалися хмари, степ потемнів, земля ніби здригалася, чекаючи дощу, грего рівно дмухав у височині.

А над берегом моря походжає старий Половець, він думає думу, дивиться в бінокль, щоб не прогавити когось чужого, а в береговій печері йде робота. Чубенко там за старшого, здоровий за трьох, так тими руками машину гне, що не встигаєш і папір підкладати. А паперу ціла купа, на весь берег вистачило б курити, і є собі по-нашому, а є такою й он такою мовою, для французьких матросів та грецької піхоти. Хто зна, по-якому вони там говорять, на всіх треба настачити, бо знову ж – ревком. Гострі рибальські очі побачили далеко над берегом у напрямку з Одеси – людину. У біноклі вона стала солдатом. Із степу показалася друга постать. У біноклі вона стала солдатом.

Рибалка обдивився, чи добре замасковано небезпечну печеру, відійшов далі по берегу, заходився коло сіток на приколах, солдати наближалися. Над Одесою йшов дощ, Пересип був у мряці, на рейді диміли крейсери й міноносці, солдати наближалися. Грего посівав море дощем, тільки чомусь не видно патруля, може, він потім прийде машиною або моторкою. Стара Половчиха десь в Одесі на базарі, хіба з тої риби проживеш; солдати наближалися. Вони йшли рівним військовим кроком, вони сунулись, як на магніт, Половець для чогось помацав свої кощаві руки. Він був середній на зріст і завжди дивувався, коли велетні-сини оступали його, мов бір; солдати наближалися. Це були іноземці, і один з них підійшов перший. Половець удав, що нічого не бачить, – «по-якому ти з ним говоритимеш?» Солдат підійшов щільно – чорнявий і тендітний, – «по-якому ти з ним говоритимеш?» – «Скумбрії зеленої», – почув Половець. – «А вам ночі мало?» – не думаючи, одповів паролем рибалка, серце в нього з радощів закалатало, як замолоду, він обняв солдата, над Одесою спускалася завіса прикрого дощу, море було аж чорне.

«Закопати треба, – сказав Панас Половець, спиняючи коня коло мертвого Оверка, – клятий був босяцюра». Дощ дрібно сік, дві тачанки поставлено нещільно поруч, між тачанками напнули ковдру, сам Половець, узявши шанцеву лопату, копав там притулок двом братам. Піт котився, як дріб, він був важкий і дебелий – цей четвертий Половець, колишній моряк торговельного флоту й контрабандист.

Сашко скулився на тачанці коло кулемета, він забув за дощ, йому мріялося, що рука старої Половчихи смиче його за чуба, навкруги берег, та навкруги море, і можна скупатися й не чекати кулі, і сітки сохнуть на приколах. Та таке недосяжне рибальське життя, та так пахне море, та й чого він взагалі пішов, а Панас його не жалує, ну, та назад хай чорт лисий ходить, а не він, Сашко, – таке кляте Половецьке насіння!

Панас сопів, викидаючи з ями землю, він грався лопатою, як інший виделкою, «ну, здається, хватить! Хай не кажуть, що я рід зневажив!»

І похорон відбувся. Дощ напинав свої вітрила, над степом зрідка пробігав вітер, добрячий дощ пронизував землю. По обличчю Панаса Половця бігли дощові краплі, збоку здавалося, що він слізно плаче коло готової могили, у всього загону текли дощові сльози, це була страшна річ, щоб отак плакав гірко цілий військовий загін, а дощ не вгавав.

І тоді за дощем з'явилося марево: розгорнувся здалеку червоний прапор кінного загону інтернаціонального полку на чолі з Іваном Половцем. Лянули перші постріли, а Панас уже сидів на тачанці, крутив на всі боки кулемета. Сашко подавав йому стрічки, тачанки пішли врозтіч, кіннотники розбіглися вмить, «здавайся! кидай зброю! червоні! червоні!» Та тікати було нікуди, Іван Половець заганяв їх на спішену кінноту, заганяв їх на кулі, і треба було вмерти або здатися, і Панас заплакав од безсилої люті. Він скочив на чийогось коня, кінь під ним упав, він сів на коня з тачанки, «хлопці, за мною! махновці не здаються!», спробував пробитися крізь Іванів фланг, загубив половину людей, дощ лив безперестанку, коні сковзалися, Іван Половець посилив натиск, і махновці здалися.

І дощ, витрусивши безліч краплин, посунав свої хмари далі, збирав до себе всі випари, і перешиковував хмаровище, відганяв хмарки тендітні, оболочки прозорі, залишаючи темних, плідних, дощовитих, надійну підпору й силу.

Панас Половець стояв перед братом Іваном та його комісаром Гертом, усі кулі поминули Панаса, він стояв геть увесь заболочений, розхристаний, без шапки, довге волосся спадало на шию, високий і дебелий, стояв він перед сухорлявим Іваном.

«От де зустрілися, Панасе», – сказав Іван і перемовився кількома словами з Гертом. Полонених зігнали в купу, стали збиратися звідусіль переможці з інтернаціонального полку, сонце проглянуло з-за хмар, заблищав навкруги рівний степ, і потроху підносилися слідом за хмарами блакитні вежі степового неба.

Панас мовчки стояв, дивлячись кудись у небесний простір. Сашко підійшов, сів коло нього на землю, обличчя в нього було біле й увесь час смикалося, «та тут і Сашко», – посмутнів Іван, а Панас раптом закричав з усієї сили: «Проклятий байстрюче, підземна гнидо, вугляна душе! Наймит Леніна³ й комуни, кому ти служиш, комісарська твоя морда?!»

«З тобою мова буде потім, – сказав Іван, – а я служу революції, Інтернаціоналу», – і, ще перемовившись з Гертом, мовчки підійшов до купи полонених, оглянув їх уважно, розглядаючи кожне обличчя, мов машинну деталь на браковці, пройшовся раз і двічі й почав говорити:

«Хлопці, – сказав Іван, – от і скінчилася ваша служба в зрадника й бандита батька Махна. І з вами говорить брат вашого Половця, а обоє ми з ним рибалки, батьки наші рибалки й увесь рід. Слова мої прості й некрасиві, та ви зрозумієте мене й так, бо скрізь по степах судяться зараз дві правди: правда багатих і правда бідних. Відступаємо ми перед кривавим царським генералом Денікіним, пробиваємось на Київ, і, відступаючи, б'ємо ворогів, не даємо пощади. От і ви, серед вас є, певно, і обдурені бідняки, ми закликаємо вас, бо ви з нами одного горя, – ставайте поруч битися за правду бідних. Бідняки й трудящі будуть з нами, і всі, як один, до перемоги, хай живе радянська влада, Червона армія!»

Герт подав команду, трохи людей одійшло ліворуч і стало, а решта пішла купою геть, нешвидким кроком пішла геть, всі очі дивилися на них, і панувала мовчанка. Купа одходила далі й далі, вони прискорювали кроки, дехто став підбігати, один вирвався з купи й побіг, за ним другий, третій, уся купа побігла, як отара овець, побігла щосили, не оглядаючись, тікаючи від смерті. Тоді Іван Половець наказав приготувати кулемети. За його знаком кілька кулеметів почало стріляти, і кулемети спинилися, коли завдання було виконано.

Панас не чекав собі милості, він бачив, як загинули його вояки, що їх він збирав зерно до зерна, а інші з них стали не його. У нього промайнуло в голові дитинство й дитячі роки на шаланді, і нічні влови, і запах матеріної одежі, неосяжний простір моря. «Це – близько смерть», – подумав і звернувся до Івана з тим словом, що чув його від Оверка: «Чи чуєш, Іване, тут вже двоє загинуло, а тому роду не буде переводу, в котрому браття милують згоду».

«Рід наш роботящий, та не всі в роді путящі. Є горем горьовані, свідомістю підкуті, пролетарської науки люди, а є злодюги й несвідомі, вороги й наймити ворогів. От і бачиш сам, що рід розпадається, а клас стоїть, і весь світ за нас, і Карл Маркс⁴».

«Проклинаю тебе, – закричав Панас в агонії, – проклинаю моєю останньою хвилиною!» Він вихопив з-під френча маленький браунінг і пустив собі в рот кулю, трохи постояв нерухомо, став гойдатися й розхитуватись, скрутився, як сухий лист, гримнув об землю, і розлетілася з-під нього мокра земля.

«Стріляй і мене, – сказав Іванові клятий Сашко, – стріляй, байстрюче». – «Бісової душі вилупок», – промимрив Іван та взяв Сашка за чуба, що виглядав з-під шапки по махновському звичаю, став скубти, як траву, а Герт осміхнувся.

³ Тут вияв неприйняття ідеології Володимира Ілліча Леніна (Ульянова) (22.04.1870, Симбірськ, Росія – 21.01.1924, Горки, Московська обл.) – засновника комуністичної партії в Росії, вождя більшовицького перевороту 7 листопада 1917 року, засновника Радянської держави.

⁴ Ідеться про Карла Генріха Маркса (15.05.1808, Трір, Рейнланд-Пфальц, Пруссія – 14.03.1883, Лондон), відомого німецького філософа, економіста-теоретика, революційного діяча, співавтора «Маніфесту Комуністичної партії» (1848), автора «Капіталу» (1867–1894).

На степу під Компаніївкою одного дня серпня року 1919 стояла спека, потім віяв рибальський майстро, ходили високі, гнучкі стовпи пилу, грего навіяв тривалого дощу, навіть зливи, а поміж цим точилися криваві бої, і Іван Половець загубив трьох своїх братів, – «одного роду, – сказав Герт, – та не одного з тобою класу».

Дитинство

Перекопська рівнина починається за Дніпром, на південь від Каховки, смуга пісків тягнеться вздовж ріки з південного заходу, незайманий степ аж до Мелітопольщини, на півдні – Чорне море, і Джарилгачська затока, і саме місто Перекоп на вузькому суходолі, що завжди правив за ворота до Криму. Рівна, безмежна просторінь (як на масштаби двох людських ніг), гола рівнина без ріки, без дерева, окремі села й хутори стоять рідко, сонце велике й пекуче котиться на небі і поринає за землю, мов за морську поверхню, небо не синє, як за Дніпром, а кольору ніжних блакитних перських шовків, небо Криму над степовим безмежжям.

Той дикий степ був полем бою на гранях багатьох епох, і це не заважало перекопській рівнині пишно зацвітати щовесни і вигоряти на літо, мокнути восени і замерзати на зиму, тоді по ній ходили люті й прокляті хуговії, а по селах плодилися степовики, і один із них народився в цьому степу, до Перекопа – п'ять годин ходи; і ріс серед степу, а його смалило сонце та обпікав вітер, і завше йому хотілося їсти, бо народився в бідній хаті, і першим спогадом дитинства був степ.

Комусь, не степовикові, не зрозуміло, як живуть люди на голій, порожній рівнині, а малий Данилко виходив крадькома з хати, покинувши сестру, коло якої був за няньку, степ простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск (ось візьміть лишень потримайте на сонці руку й понюхайте її!). І скільки всіляких ласощів росте на степу, яких можна попоїсти, і потім приблукати до батька, що пасе ватагу панських овець, мов військо, а батько дасть шкоринку з хліба й маленьку цибулинку та солі до неї.

На степу росте багато їстівного зела, треба лише знати, яке з нього можна їсти, щоб, бува, блекоти не вхопити чи жаб'ячого маку, а різні там брандушки, або козельці, або молочайчик (не той, що по толоці росте), або пасльон та дикий мак, – це все неабиякі ласощі, степові гостинці. І степом можна йти безвісти і лягти на землю, прикласти вухо до землі – то тільки вмій прислухатися – шумить і гомонить, а коли лягти горілиць і вдивитися у глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здасться, що сам летиш у небі, одірвавшись від землі, розсуваєш руками хмари, ростеш під синім повітрям і, вернувшись на землю, бачиш – скільки живих друзів у тебе в степу.

І жайворонок, що загубився в небі, співаючи жайворонисі, і орел, що повис на вітрі, ледве ворущачи кінчиками крил, виглядає здобич, чорногуз бродить по траві, як землемір, ящірка перебігла обніжок – зелена, мов цибулиння, дикі бджоли гудуть за медом, ховрашок свистить, цвіркунці – одне пиляють у свої скрипки, наче сільський швець на весіллі.

І хочеться знати, куди падає сонце, кортить дійти рівним степом до краю землі й заглянути у прірву, де вже чимало назбиралося погаслих сонць, і як вони лежать на дні провалля-як решета, як сковороди, чи як жовті п'ятаки?

Малий чабанець (що може вивчитись на чабанчука й вийти на чабаненка і, нарешті, заступити батька-чабана) повертається смерком додому. Його перестріває друг,повідає, як дратувалися мати і як заходилося плачем немовля, котрого покинув Данилко, і мати, мабуть, битимуть, та не треба цього боятися, ось підемо вдвох до вечері й повечереємо, а при мені вона не битиме, і потім воно й не болітиме, коли гаразд наїсися, то, виходить, треба добре наїстися і нічого не боятися. Вони йдуть удвох до хати і заходять на подвір'я, правнук Данилко і прадід Данило, старе, як мале, казали люди, бачивши їх, і під хатою стоїть сирно, а на ньому розкішна вечеря: кислий-прекислий сирівець та ячні коржі.

І до прадіда прийшовши, котрий спав у повітці, Данилко витирав сльози, бо мимоволі набігали на очі, добре б'ється ота клята мати, друга б уже пересердилась за цілий день, «боліло? – питав прадід Данило, – а ти не зважай, бо вона господиня і гірко працює, вона нас

годує, то хай і б'є, а батько твій ледащо й п'яниця, його знову проженуть од ватаги, то не вилазитиме з корчми, хлопець гордий і нікому не поклониться, а людям треба кланятись і респекту давати, інакше не проживеш, житимеш, як оце я, серед степу голий, серед людей голодний». Та Данилко спав, притулившись до прадіда, спав без усіх отих мислей, що приходять з роками, спав, як трава, що нахиталася за день.

І всі весни його дитинства складалися в одну, прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв. І щороку весна приходила краща й дужча, починав її бабак, що прокидався на Явдоху до сходу сонця й свистів.

Прадід примічав, звідки в цей день вітер, коли з Дніпра – риба ловитиметься, коли із степу – добре на бджоли, коли з низу – буде врожай; а побачивши першу ластівку, треба було кинути на неї жменю землі – «на тобі, ластівко, на гніздо!», ластівки не летять у вирій, а, зчепившись ніжками, зимують на дні моря, ріки чи криниці.

Далі з'являвся голубий ряст, а прадід наказував зірвати його швиденько і топтати, приказуючи: «топчу, топчу ряст, дай, Боже, потоптати й того року діждати!», а хто не встигне – тому на той рік рясту не топтати, на лаві лежати, і ряст у Данилка був дивним тройзіллям, і казав Данилко за всіма, коли хтось трудний одужав: – «о, вже виліз на ряст!»

А перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається до краю, а дівчата біжать стрімголов умитися з криниці і втертися червоним поясом – на красу, а хлопці беруться за риг хати й силкуються підняти – на силу, і тільки після першого грому вечеряють надворі, а не в хаті, о, перший грім весни!

На Сорок святих, коли день порівняється з ніччю, у школу вчительці треба нести сорок бубликів, по хатах печуть пшеничні жайворонки із дзьобиком і крильцями, всі діти в школі ласують цими жайворонками, а в Данилка жайворонок із ячного тіста, і мати плакала, не маючи й жмені пшеничного борошна. Данилко не розумів такого смутку і з гордістю показував усім у школі свого бравенького жайворонка, він тюрлюнчав за нього і робив йому гніздечко, а крильця були ловкенькі, о, та мати вміє зробити жайворонка, між усіма жайворонками – він справжній жайворон! А всередині у ньому запечено травинку, і вона солодка, як мед, багатші школярі давали вже за нього й бублика городського, та ба, хіба в городі бачили коли-небудь такого жайворонка?

Данилко поклав його перед себе на парті і, пишучи у зошит, одно милувався із свого укоханця, що сидів біля каламарця, мов живий, і скося поглядав на Данилків важкий труд, і справа кінчилася тим, що Данилко віддав свого жайворонка аж за п'ять пшеничних і поніс додому за пазухою: і мама скуштує пшеничного жайворонка, і дід Данило, і п'яничка-батько, і він, Данилко, та й сестра Вустя посмокче одного, бо зубів у неї ще ж немає!

А на Теплового Олексі⁵ сусіда виставляє з льоху бджіл на сонце, і вони як не подуріють з радості, вилізе тобі таке кволеньке з колоди, обігріється на сонці й літає-літає, аж очі заболять на нього дивитися, і швидко цілі рої літають над пасікою, а сусіда кадить ладаном, і десь незабаром приходить середохресний тиждень, коли піст перед Великоднем ламається надвое, і кажуть старі люди, що чути буває хруст.

У хаті холодно і немає хліба, тільки перепічки та кислі буряки, мама поставили Данилка у куток і молять Богу: проказують молитви, щоб Данилко їх повторював, а Данилко все прислухається, чи не хрусне ота серед-а-хрестці, коли піст ламається надвое, і хрусту щось не чути, і молитву вже скінчено, і Данилко тоді молиться сам із справжнім натхненням – тієї улюбленої молитви, що його навчив прадід Данило: «Дай мені, Боже, картоплі, киселю й розум добрий».

⁵ ...прокидався на Явдоху [...] На Сорок святих... [...] А на Теплового Олексі... – Ці та багато інших лексій із новели «Дитинство» є кодами глибокого сакрального світовідчуття українського народу, езотеричним сенсом якого володіють особливі люди, що асоціюються в Яновського із знатниками. Саме вони формують у текстах письменника героїчну особистість 1920-х. Сакральні традиції українців описані багатьма вченими. Одна із найбільш глибоких студій «Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис» (Мюнхен, 1958) належить Олексі Воропаю.

У Вербну неділю прадід приходив рано з церкви й свяченою вербою зганяв Данилка з печі: «Верба хльос, бий до сльоз! Верба б'є, не я б'ю. За тиждень Великдень: будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля!» І свячену вербу ховають за ікону. Це най-дужчі ліки, коли дитина сохне і жовтіє та висихає. Тоді мати вербу тую варять, а воду зливають у ночви і при повному місяці купують малу Вустю й приказують: «Місяцю Адаме, ім'я тобі Овраме! Дай тіла на ці кості, а як не даси, то прийми моці!»

Прадід Данило сміється, ставши на місяці посеред двору – «корови тобі треба, дівко, га!»

Вечорами дівчата співають веснянок, сівши черенем чи лавою, а хлопці не сміють підспівувати, бо це дівоче діло – весну славити, і співають – «а вже весна, а вже красна із стріх вода капле, із стріх вода капле, із стріх вода капле. Молодому козаченьку мандрівочка пахне, мандрівочка пахне, мандрівочка пахне». І в роботу, і в дозвілля, на панських ланах і на своїх горьованих, натщесерце і попоївши, після голодної зими – дівчата співають і славлять весну, а парубоччя табориться округ них, така вже степова вдача – в усіх світах співати, і навряд чи хто в світі так співає, як степовики.

Так у співах та в каторжній роботі кінчається березень і починається місяць квітень, коли все зацвітає – біла береза і проліски, золотий горицвіт та пухнастий срібно-бузковий сон. І вишневі сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу, іде дощ краплистий, збиваючи легенький пил і паруючи, діти, замурзані й голодні, бігають під дощем: «Дощику, дощику! зварю тобі борщику в новенькому горщику, поставлю на дубочку, дубочок схитнувся, а дощик линувся».

Данилко колише малу Вустю й не може вибігти на дощ, і коли вже вона вмере, а її покладуть на лаву, як дорослу, дід Данило прочитає псалтиря, наче вона й справді щось зрозуміє з тої шкурятяної книги, а потім мама мусить спекти добрих пирогів з картоплею чи з квасолею, щоб пом'янути Вустину душу, хоч маленьку й уредну, проте людську душу, яка без поминання і з хати не вилетить.

А як добре пахнуть мертві, коли їх покладуть на лаву, у віконце простягаються сонячні руки, прадід Данило читає з книги – псалтиря, вогник над свічкою ворухиться, як бджола коло квітки, пахне мертвяком і стружками з сосни, можна сидіти в куточку і довго-предовго дивитися, що на лаві лежить чужий чоловік – жовтий, мов Бог на іконі, а над ним літає його душа, і треба поглядати на склянку меду, що стоїть на покуті, з неї душа п'є мед, і меду меншає, а душі так і не видно, – яка вона в того дядька була – як жайворон чи як ластівка, а мо', метеликом чи й великим кусючим джмелем.

Пиріг з квасолею дуже смачний і м'який, Данилко його їсть натхненно, пам'ятаючи, що це за упокій, а тітка того мертвого дядька така дурна, що зовсім забуває, скільки пирогів дала вона Данилкові, хоч бери й десятий – нічого тобі не скаже і лише голосить укупі з сусідками. Дуже наїдно, коли хтось умирає – без Данилка та справа не обходиться: прадіда кличуть читати, а правнук іде за поминальника, отак удвох і годуються, а надворі весна, і теплий дощик збиває куряву, і піт перед Великоднем котиться вже, як горіх.

А білий тиждень, коли білять хати, чепурять подвір'я, Данилкова мати, хоч і бідна господиня, що й кози в дворі не має, а й вона той двір обмете й обмие, і хату обмережить цяточками й рожами, коло печі цілісінський день товчється, і нема ні в кого на селі такого хисту прикрасити піч.

І все село те знає та кличе її, Ригориху, і вона малює піч синім і червоним, чорним і рудим, жовтим і зеленим, як учила її покійна мати, згадуючи далеку свою батьківщину побіля міста Золотоноші, звідки було її взято. От за такою роботою білий тиждень і кінчається, настає Великдень, він пов'язується у Данилка з материними сльозами, бо батько не вилазить із чужих хат і випиває з усіма, хто його частує.

І цього чабана Ригора частували всі, і Ригор лаяв багатирів, у яких пив, розповідав байки про попівські діла і кричав, і проклинав пропаще життя, а його слухали й не перебивали, бо знали всі, що Ригор зараз заспіває, а після того співу нічого вже людині не треба.

Данилко знаходив батька й вів додому, дорогою він лаяв його всіма словами, які чув од мами, а Ригор ішов, намагаючись іти рівно, і плакав усю дорогу. Дечії хлопці й дражнили Данилка таким батьком, та Данилко, притуливши батька до чийхось воріт, хутенько наздоганяв хлопців і розпочинав жорстоку баталію, бився сам проти кількох і повертав до батька заюшений кров'ю, з подертою сорочиною, проте переможний, примусивши поважати нетверезість свого батька й віднявши для повноти перемоги великодні гостинці у розгромленого ворога.

У хаті сиділа коло стола мати й сидів прадід, на столі бідне розговіння, суворо й урочисто подавала мати батькові свячений хліб, і п'яничка нарізав його хрестом і скибочками, як господар дому, і роздавав родині. У матері по кам'яному обличчю котились сльози й падали на хліб. Данилко сидів затятий і клятий після битви за честь роду, прадід Данило блискав очима з-під кошлатих брів, і Великдень був Данилкові за напасть, бо стільки баталій, скільки одбував він цього великого весняного свята, вистачило б іншому хлопцеві на цілий рік. Данилко віднімав у багатих сопліїв паску й крашанки, за нейтралітет гоїдався на чужих гоїдалках, годував мишей свяченими крихтами і придивлявся, як саме миші перетворюються через цей гріх на летючих кажанів.

І Великдень був у ясній оді весняних днів несправжнім святом, і краще було на проводах, коли все село збиралося на гробки поминати родичів, і з кожною могилою христосувалось та сідало над своїми й поминало. Чарка кружляла од старого до малого, «нехай спочивають, та нас дожидають», «щоб їм легко лежати і землю держати», і коли батько Ригор заводив про Страшний суд – люди сходилися звідусіль, і шкандибали старці – «та подайте ж ви, матінко моя, подайте», і мама сиділа зажурено над бабиною могилою, «а до нас Страшний суд наближається», – співав батько Ригор.

Прадід Данило випивав добру чарку й заїдав цибулею, «як прийде Страшний суд до нас – треба помирати, і яке було багатство – треба покидати», і всі весни Данилкового дитинства склалися в одну, на рівному таврійському степу проходило його життя, обсяжність і простір землі запали в свідомість, як дитинство, і місяць травень, коли наростає трава на сіно й на ліки, розквітав після Юрієвого дня.

Тоді святити царини, і золоті попи вимахували кадилами, а Данилко був у півчій, «як випадуть у травні три дощі добрих, то дадуть хліба на три роки», і святити криниці й колодязі, зело й воду, примічали, коли зозуля закує – щоб не на голе дерево, бо буде неврожай, цілющу для очей збирали в пляшечку Юрійову росу, чередники й чабани посталися цього дня, щоб умовити самого Юра, бо вовк уважається за його святу собаку й не зачепить тоді товару, і місяць травень надходив, і зацвітав щедро густий терен.

І ось Данилко з прадідом Данилом вийшли з села, попростували в степ, просто на південь, перед ними розступилася голуба далина, вирости на південному обрії над далеким морем прекучеряві хмарки, мов крайсвітній вишневий розквітлий сад.

Прадід ішов і співав гайдамацької пісні про школяра – «аж ось іде школярець польської натури, на нім штани-шаровари з свинячої шкіри», а Данилко брів, спостерігаючи, як неймовірно росли на небі білі вишневі дерева, аж пережилилися по цей бік, вітер і павітер дме там у височині, обриваючи біле галуззя розквітлих вишень.

Данилко заплющував очі перед таким височезним світом, коло такого старезного прадіда, що йде собі й підспівує старих пісень і повідає Данилкові казки й приказки, як зветься кожна трава і яка квітка на яку користь.

І треба багато ходити в житті – тоді побачиш, яке воно є, що й умирати не хочеться, і рід наш увесь ходючий, батьки й прабатьки, то й Данилко, мабуть, ходитиме, доки й ноги не відпадуть. Рід завзятий і непосидючий, козакували й землю робили, на Пслі осілися, село було

Турбаї, тої турбації, турботи й турбанини повне жило, от і були ті люди турбаї справжні, а пан собі думав з них кріпаків мати, а в Катерини-цариці полюбовник був із запорозького коша – Грицько Нечоса, і сказав турбаям про таку рахубу, стали турбаї козачих своїх прав допомина-тися, а пан їхні метрики з церкви покрав та попалив, і суд не міг козачих прав ізнайти, то турбаї й повбивали панів і побили суд, і одбивалися п'ять років. Та військо оступило голодранців, і смерть прийшла. А той Грицько Нечоса характерник був, як і всі запорожці, пройшов крізь військо і турбаїв вивів,⁶ і повів на дві сторони: до Дністра й до Перекопу, і ми з роду турбаїв, не були кріпаками зродувіку, і Данилко хай не буде.

«Заставили школяра «Отче наш» читати, самі стали вегерями боки витинати», сьогодні Миколай Весняний саме святить воду, підглянемо потихеньку, як він ходитиме по морю й кропилом святитиме воду, щоб людям можна було купатися. Отак ходить по морю з кропилом та й бризкає, а кому лучиться втопитися на той час, то зараз витягне, обсушить і в шинок заведе, «отче наш, іже єсть, та ще й буде воля, не веди нас в огірки та поведи нас у диньки», і гайдамацька пісня була довга-предовга.

Отак ішли великий день і все панською землею, «землі в пана, як скажу», побачили море, у рибалок підгодувалися, «немає хліба над наш рибальський, а ви, гречкосії, гречку сієте, цей дід, мабуть, і той світ пішки пройшов, ба який сухий та чорний, вип'ємо, діду, по чарці, чи що, сам Миколай сьогодні по морю ходить, а ми, бач, берег obleжуємо».

Прадід Данило пив чарку, сонце заходило, не поспішаючи, морем пливла навантажена шхуна і тримала курс на захід – повз Джарилгачську косу, острів Тендру, Кінбурнську косу й Очаків, пливучи на Збур'івку, Голу Пристань, Кардашин чи Олешки, а може, й у самий Херсон, Британи, Каховку.

Прадід Данило розповідав рибалкам різну бувальщину та співав старовинних оковитих пісень, рибалки слухали, роззявивши роти, «такого діда й чорт довбнею не доб'є», і Данилко сам дивувався – отаким він прадіда ніколи не бачив, скільки сили ще було в його кощавому тілі, сутеніло над морем і на березі, хлюпінг хвиль і запах неосяжного вечірнього степу.

Рибалки купалися й запливали далеко в море, а прадід купався при березі. Данилко брѳохався коло нього, поринаючи в солону воду, змерз украй та довго бігав і танцював, щоб нагрітися. Прадід вигріб у землі затишну ямку і вмовив там Данилка, а сам стояв поруч і дивився на безкрайність зір і вдивлявся в темряву і наче ріс у синьому просторі – не міг надитися і не міг надуматись, а Данилко солодко заснув, попискуючи вві сні, як щеня.

І ранок був пізній, коли Данилко прокинувся, а прадід стояв, як і звечора, берег порожній – рибалки поїхали на лови, «ходімо, синку, – сказав прадід, – сьогодні Симона Зілота і копають цілющі трави, ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго ще топтати грішну землю, а мені стати на одвіт».

Голос прадідів був урочистий і потойбічний, вони пішли од моря й заглибилися в степ, лощинками ще легка пара підносилася з трав, степовий великий птах ширяв попід небом, ні вітерцю, ні мови, і ось ніби на найвище вийшли місце. Сонце пекло й розморювало, Данилко ніс повні руки трав і корінців, і квітів; дажкорінь пах солодким хлібом, «ось тобі, Данилку, і степовий турецький сльоз», – сказав прадід і нахилився до квітки, і раптом підломився в ногах і розкинув руки, мов обіймаючи землю, упав, мов тайну почувши, задерлася в траві біла борода, мутні очі блимнули на Данилка, «топчи землю, синок», і прадід став неживий.

⁶ Тут маємо типову для народного світосприйняття контамінацію автономних подій, умотивовану законами енігматичності, спрямованість до якої зафіксована в рецепції героїв як чаклунів, чарівників. *Грицько Нечоса* – ім'я, яке одержав за свою перуку, приставши в 1772 році до запорозьких козаків, фаворит Катерини II Григорій Олександрович Потьомкін (1739, с. Чижово, Смоленщина – 1791, дорога Яси – Миколаїв), князь Потьомкін Таврійський, Новоросійський генерал-губернатор. *Турбаї* – повстанці за відновлення свободи проти кріпакської залежності в селі Турбаях Градизького повіту Катеринославського намісництва (тепер Глобинського району Полтавської області), що розгорнулося в 1789–1793 роках. Власниками села були поміщики Базилевські. Ідеологи повстання – Назар Оліфер, Григорій Яструбець, Трохим Довженко. Повстання закінчилося судом і жорстоким покаранням непокірних.

Тоді Данилко озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місця, побіг безвісти під пекучим сонцем степу, і відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь.

Шаланда в морі

Трамонтан дмухав з берега, був місяць січень чи лютий, море замерзло на сотню метрів, на морі розходилися хвилі, на обрії вони були чорні з білими гривами, добігали до берега напроти вітру, вітер збивав з них білі шапки. Коло берега кригу розбив штормок, а все показувало, що незабаром ревтиме й справжній штормило, на березі стояла стара Половчиха, одяга на ній віялась, мов на кам'яній, вона була висока та сувора, як у пісні.

Одесу видко по другий бік морської затоки, це місто обдував трамонтан, воно височіло на березі, мов кістяк старої шхуни, з якої знято паруси, лагодять на неї мотор чи парову машину. Одеса переживала чергову морську зиму, вітри всіх напрямків не минали її, тумани з моря заходили часом – мокрі, густі, сірі тумани. От і тепер туман насунувся раптом з моря й закрив Одесу. Половчиха стояла нерухомо, обіч поралися коло шаланд на березі рибалки з артілі, море виштовхувало на землю шматки криги, холод проймав до кісток, трамонтан дмухав широкою, рівною зливою. Була надморська зима, зимовий туман, за його запоною гримів уже серед моря шторм, докочуючи хвилі дужчі й вищі, засвітився одеський маяк, смуги червоні й зелені, промені червоні й зелені.

Половчиха, вирядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду, її серце обдував трамонтан, її серце ладне було вискочити з грудей, а з моря йшли холод та гуркіт, море зажерливо ревло, схопивши її Мусія. Вона не показувала перед морем страху, вона мовчки стояла на березі – висока й сувора, їй здавалося, що вона – маяк негасимої сили.

«Ой, пішов ти в море, Мусієчку, – голосила вона мовчки, – та й слід твій солоня вода змила. Та коли б я знала та бачила, я б той слідок долонями пригортала та до берега тебе покликала. Ой, подми, вітре-трамонтане, оджени в море негоду та оджени й тумани, а я стоятиму тут самотня до краю, і хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над морем махала й листям би шуміла».

І після довгих віків показалась шаланда в морі, ледве мріла вона серед хвиль, надовго ховалася за водяними горбами, з'являлася на хвилюку і впірнала, мов у безодню. Вона билася з штормом груди в груди, а на березі лише шерхіт хвиль, і страшно глянути на шаланду, як людина – самотня вона серед водяних гір. Розгойдує її море, кидає через хвилі, прошиває нею хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одяга, тільки ж – не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега!

Стара Половчиха не зводила з них очей, її серце було з шаландою, на березі гомоніли рибалки з Мусійової артілі, з селища бігли діти до моря. На березі виріс натовп, остеронь стояла стара степовичка Половчиха, вона мужньо дивилася на боротьбу її чоловіка; туман кублився над морем, був лютий холод.

«Гребуть, – сказав хтось, – та хіба допоможеш їм у такий шторм?» Молодші рибалки кинулися до шаланд, їм заступили дорогу старші, «не дурій, хлопці, шаланди загинуть, і вас краби поїдять, а артіль наша бідна, голова артілі Мусій Половець, він нам за шаланди голови поодриває, коли живий впливе».

Стара Половчиха побачила, як зламалося весло, бо шаланда стала кружляти, на очах у всього берега двічі обкрутилася на місці, її вдарила одна хвиля, її штовхнула друга, підкинула, повернула, посуда пішла під воду. Рибалки тоді кинулися до шаланд, посунули до моря «Ластівку» – гордість цілої артілі, сіло четверо велетнів, піднялися в повітря весла, щоб одразу вискочити на хвилю, на лахмату, височенну хвилю. «Ластівку» звалило набік, купа криги вдарила її по обшивці, вода ринула через борт, рибалки опинилися у воді, вони стали рятувати «Ластівку». Хвиля збивала їх до купи, крига ранила їм голови, вони вчепилися в «Ластівку», з берега кинули їм кінець із зашморгом, вони прив'язали його до човна й витягли «Ластівку» на берег.

На хвилях видко було Мусійову шаланду, вона блукала догори кілем, натовп рибалок поздіймав шапки, і в цей час побачили у морі помах людської руки. Хтось плив серед крижаного моря, плив до берега, плив наввимашки, рівна вигрібав руками, його хвиля відносила назад у море, назад у морський туман. Він простував до берега.

Наперед вийшов велетень-рибалка, він ніс жмут мотуззя і вихилив склянку спирту, поліз у воду, одразу став синій, а на березі розмотували кінець, і велетень плив назустріч людині в морі. Його була крига, та він виплив на чисте, за ним волочилася мотузка, а людина вже зовсім конала серед хвиль, вона лежала на спині, її кидало на всі боки, велетень-рибалка плив і плив.

Та вийшло, що людина не гинула, вона од холоду втратила була свідомість і почала, очу-нявши, щосили вигрібатися до берега. Зустріч відбулася серед хвиль, і плавці довго не могли схопитися за руки, їх усе розбивала хвиля, та нарешті їм пощастило, мотузка тоді напнулася до берега, як жила, десятки рук ухопилися за неї, десятки рук потягли гуртом. Плавці мчали до берега, захиляючись водою, пробиваючись крізь кригу. Чужа людина вилізла на берег і не могла звестися на босі ноги. Половчиха впізнала Чубенка. Він весь задубів, у ньому лише калатало гаряче живе серце, його підхопили під руки, – «товариші, – сказав Чубенко через силу, – я плачу за героєм революції, що визволив мене з французької плавучої тюрми». І всі пішли від моря, а стара Половчиха залишилася стояти на березі, висока та сувора, як у пісні.

У морі видко перекинуту шаланду, там загинув її чоловік, Мусій Половець, він чимало пожив на світі, од нього зла не бачила, був справний рибалка на Чорному морі під Одесою, і чи завжди так буває, що молоде випливає, а старе гине. Із Дофінівки прибіг хлопчина – «бабо, а діда Мусія не буде, бо той дядько казали, що упірнув дід Мусій двічі й потім щез, а дядько упірнули за ним і вдарилися головою об човна, і не буде вже діда Мусія».

Берег спорожнів, рибалки пішли геть, і нікому не було дивно, що стара Половчиха не рухнулася з місця. Вона справляла жалобу, трамонтан обдував її, мов кам'яну, шторм не вгавав, крига трощилася одна об одну, туман сунувся до берега. Одеський маяк миготів червоно та зелено.

Половчиха подумала за своє дівоцтво, дівування в Очакові, хазяї трамбаків сваталися до неї, а що вже шаланд, баркасів, моторок, яхт! Вона була доброго рибальського роду, доброї степової крові, її взяв за себе Мусій Половець – дофінівський рибалка, непоказний хлопець, нижчий од неї на цілу голову. Та така вже любов і так вона парує. Половчиха стала до бою за життя, за рибу, стала поруч Мусія, і наплодили вони хлопців повну хату.

Хлопці виростали коло моря, тісно стало в хаті од їхніх дужих плечей, а Половчиха тримала хату в залізному кулаці, мати стояла на чолі родини, стояла, мов скеля в штормі.

Сини повиростали й розійшлися, Андрій вдався у дядька Сидора, таке ж ледащо й не знати що, а Панас привозив матері контрабандні хустки й серги, шовк і коньяк, Половчиха складала все до скрині та боялася за Панаса. Вона його важко народжувала, і він їй став дорожчий, виходила вночі до моря, їй все здавалося, що чує плескіт його весел і треба рятувати від погоні. А Оверко – той артист і грав з греками у «Просвіті» та читав книжки, написані по-нашому. На дядькові гроші в семінарії вчився, рибалка з нього був ніякий, а й його жалко, не чути за нього давно, і Панаса не чути, та й Андрія, мабуть, убито, бо снівся під вінцем.

Тільки Іван працює на заводі і робить революцію, і Мусій ховає гвинтівки (хоч в Одесі й стоять французи). Серед них є й наші, вони приходили по прокламації і раз налякали Мусія до смерті.

Перекинута шаланда гойдалася на хвилях, шторм лютував без угаву. Половчисі здалося, що шаланда поближчала. Її море приб'є до берега, тоді треба виволокти і врятувати, і артіль подякує – без шаланди риби не наловиш. Посуда наближалася до берега неухильно, невідступно, ступінь за ступенем, хвилина за хвилиною.

Половчиха стала чекати шаланди, щоб зберегти артільне добро, вона підійшла до самої води, хвиля обхлюпала її до колін. Шаланда сунулась ближче і ближче, вже чути, як стукається

об неї крига, вже видно її засмолене дно, і кільова дошка витикається з води. Хвиля перекочувалась через чорне плисквате днище, серце Половчихи захолонуло, за шаландою щось волочилося по воді, видувалося на воді лахміття.

Жінка дивилася й боялася роздивитися, море їй приносило покору, море їй прибивало до берега, певно, і тіло Мусія Половця. Буде над чим поплакати й потужити, і поховати на рибальському цвинтарі, де лежать самі жінки та діти, а чоловіки лише мріють там лягти, і лягають у морі на глибині, під зеленим парусом хвилі.

Половчиха дивилася та боялася роздивитися, їй хотілося крикнути й покликати свого Мусієчка, хвиля била її по ногах, крига черкала по литках, шаланда вже зовсім була близько. Вона сунулась носом на берег, хвиля гуркотіла камінням на мілкому. Половчиха хотіла витягти посуду, а потім тужити коло чоловіка, вона вже бачила його тіло у мутній воді, серце їй щеміло, і руки не почували ваги шаланди, і тоді до неї озвався голос. Вона скрикнула, бо то був голос її чоловіка, голос стомлений і рідний.

«Наша артіль бідна, – сказав старий, – і кидати шаланду в морі не годиться. Я – голова артілі, то мусив і рятувати, а Чубенко, мабуть, доплив добре, здоровий і завзятий, ніяк не хотів плисти без мене, аж поки я не пірнув під перекинуту шаланду, а він усе гукає, та все пірнає, шукаючи мене».

Старий Половець став на мілкому з чоботом у руці й викинув чобіт на берег та почав поратися коло шаланди. Половчиха заходилась йому допомагати, лютий трамонтан заморожував душу, берег був пустельний, його штурмувало море. Одеса крізь туман здалеку височіла на березі, мов кістяк старої шхуни.

І подружжя Половців пішло до домівки. Вони йшли, преніжно обнявшись, їм у вічі дмухав трамонтан, позаду калатало море, вони йшли впевнено й дружно, як ходили ціле життя.

Батальйон Шведа

Херсон – місто греків-вигнанців, чиновництва, рибалок; цвіте липа могутньо й задушливо над розпеченим каменем вулиць, сонце гріє по-південному, по-липневому, по-новому – в цей палючий дев'ятсот дев'ятнадцятий рік. Цвіте липа й пахне неймовірно, тече вулицями повною водою, марширує оleshківський партизанський загін у складі двох босих сотень – батальйон Шведа.

Веде його молодий комісар, товариш Данило Чабан, цвіте липа так буйно й розкішно, що все місто плаває в задушливому мареві. Позад оleshківців рівно одбиває ногу ще й матроський загін – у чорних бушлатах, формених штанах, черевиках, на потилицях в'ються стрічки з моряцьких шапок. Перед оleshківцями брязкає з усієї сили тарелями гарнізонний оркестр, капельдудка вимахує паличкою і поправляє на носі пенсне: славетний на все місто корнетист, що поєднав свою долю з батальйоном Шведа, тримає в трепеті місцевих Чайковських та Римських-Корсакових⁷

⁷ Маємо алюзію на двох відомих російських композиторів: Петра Ілліча Чайковського (7.05.1840, Воткінськ – 6.11.1893, Санкт-Петербург), автора балетів «Лебедине озеро» (1877), «Спляча красуня» (1889), «Лускунчик» (1892), опер «Євгеній Онегін» (1878), «Пікова дама» (1890) й знаменитої «Патетичної симфонії» (1893), та на Миколу Андрійовича Римського-Корсакова (18.03.1844, Тихвин, поблизу Новгороду – 21.06.1908, Любенськ), учасника «Могутньої купки», автора яскравих, просякнутих духом народних цінностей опер «Садко» (1896), «Моцарт і Сальєрі» (1897), «Сказання про невидимий град Кітеж» (1905), «Золотий півник» (1908), сюїти «Шехерезада» (1888), пасхальної увертюри «Світле свято» тощо

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.